

ADALÉKOK A FEGYVER JELENTÉSTÖRTÉNETÉHEZ

Bratinka József

1. Etimológiai szakirodalmunk mindmáig adós a *fegyver* szó eredetének tisztázásával; történtek ugyan megfejtési kísérletek, a kérdés azonban korántsem tekinthető megoldottnak. Az alábbiakban e szóra vonatkozó jelentéstörténeti kutatásaimat összegzem, s ezzel a származtatás újabb, tárgyi-szemantikai szempontjaira kívánom felhívni a figyelmet. Célszerűnek látszik mindenekelőtt áttekinteni a *fegyver*-re vonatkozó eddigi véleményeket.

CzF. a részletes jelentéselemzés után ezt a – láthatóan ötletszerű – magyarázatot adja a szóra: "Eredetét ... némelyek szerint, a *fegy* és *ver* igék öszvetételéből vette; mások szerint am. *fegyð er*, (azaz fegyverő)" (II, 635). A kérdés ezután – valódi tudományos igénygel – a század végén vetődik fel ismét egy a Nyr.-ben megjelent szerkesztői üzenet kapcsán (I. XXI, 237), amelyben SIMONYI ZSIGMOND ismeretlen eredetűnek mondja a szót. Ekkor (1892-ben) tette közzé elsőként KISS IGNÁC a maga véleményét (Nyr. XXI, 275); szerinte a *fegyver* német jövevényszó, mégpedig egy *feldwehr* öszvetételnek mint "nomen genericum"-nak az átvétele, melyből az -l kiesésével, ill. a -d jésülésével vezet le a mai hangalakot.

Ezt követően MELICH JÁNOS foglalkozott több ízben is a szó eredetével (legelőször: Nyr. XXIV, 206-7). Szintén német átvételnek tekinti a m. *fegyver*-t, KISS IGNÁC magyarázatát azonban – hangtani, jelentéstani nehézségek, ill. az adatok hiánya alapján – részben elveti. A feltételezett öszvetétel előtagjában ő az úfn. *fehde* 'viszály, békétlenség, háborúság' előzményét látja, azaz egy kfn. *fehdewër alakot rekonstruál (vö. AkNyÉrt. XVII/4, 41; és LUMTZER-MELICH: DOLw. 96-7).

Ezt az álláspontot közvetíti SIMONYI egy újabb szerkesztői üzenetben (Nyr. XXXII, 408; vö. Nyr. XLIII, 386), ugyanak-

kor cáfolja a DOLw. által bizonyító adatként idézett nyj. *fedver* (=fegyver; MTSz.) eredetibb voltát.

Végül ez a magyarázat kapott helyet az EtSz. szócikkében is (< kfn. *vêde-wer), ilyen – az érvelés legfőbb gyengéjére utaló – megszorítással: "a feltett kfn. összetételt mindezekig nem sikerült kimutatni" (II, 178).

Újabb megoldás azóta sem született; a kérdést elméletileg érintette MOÓR ELEMÉR a sajátos hangszerkezetű szavakról írt tanulmányában (Nyr. LXXIII, 20), legutóbb pedig JUHÁSZ JENŐ (Mny LVI, 253), inkább csak felvetve, mint bizonyítva a *fegyver* és a *fegy*, *fegyít*, *fegyelem* etimológiai összetartozásának lehetőségét.

A kutatások egy másik, nem kevésbé tekintélyes része a *fegyver* egy származékával, a *Fegyvernek* helynévvel ill. köznévvvel kapcsolatos. A NySz. szerkesztői ugyanis MA. adata alapján felvettek egy *fegyvernek* köznevet is címszavaik közé (I, 784), 'machaeropolis; fegyverkovács, kardcsiszár' jelentéssel, melyet BALLAGI ALADÁR helytelennek minősített. ZOLNAI GYULA mutatta ki végül (Nyr. XXVIII, 164-6), hogy – noha MA. kétségkívül a *Fegyvernek* helységnevet fordította le a gör. *machaero + polis* azaz 'fegyver + város' összetétellel (amint megtette ugyanezt *Kézzsmárk* vagy *Kecske*, ti. 'kecske + város', nevével is) – *fegyvernek* ~ *fegyvernök* köznévv létezett a régi nyelvben is. Bizonyítja ezt egy 1266-ból származó oklevél: "... *armigerorum nostrorum wlgariter Fegwernuk vocatorum*" (OklSz. 222), amiből ZOLNAI a szó 'fegyverhordozó' jelentését olvassa ki. Erre az alábbiakban még visszatérek; itt megjegyzem még, hogy a *fegyvernek*-et később a nyelvújítók elevenítették föl, ugyancsak 'Waffenträger; csatlós' értelemben (vö. NyÚSz.; KARDOS A.: Nyr. XLI, 258). Kevésbé tartozik ide, bár a *fegyvernek* származékot is érinti, az a *-nok/-nök* képző körüli vita, melyhez SIMONYI majd MELICH, később pedig PAIS és BÁRCZI szólt hozzá a Mny. hasábjain (irodalmát l. EtSz.; TESz.).

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a *fegyver* etimológiája mindezekig nincs megnyugtatóan tisztázva; jogosan utasít-

ják tehát el a TESz. szerkesztői – mint korábban a SzófSz. is – mind a német jövevényszóként, mind a magyar származékként való magyarázatot (I, 860), s minősítik i s m e r e t l e n eredetűnek e szót.

Látható azonban az is, hogy az eddigi kutatások homlokterében a szó megfejtése, alaki származtatása állt, és feltűnően kevés figyelem illette a *fegyver* régi nyelvbeli jelentését ill. jelentéseit. Márpedig e téren szintén felmerülnek fontos kérdések, minthogy a szó történeti–szemantikai arculata korántsem problémamentes. Ezek tisztázása talán a szó eredetének megoldásához is közelebb visz egy lépéssel – vagy akár a megoldás kulcsát rejtheti magában.

2. A TESz. így határozza meg a *fegyver* jelentését: 'Gewehr, Waffe' (I, 860), s jellel utal arra, hogy ez a mai köznyelvi jelentéssel azonos. A meghatározás kétségtelenül helytálló, ám ha szembesítjük a régi nyelv adataival, a kielemezhető használati értékkel, úgy találjuk, az túlságosan tág értelmezés, s így számos konkrét mozzanatot elhanyagol. *Fegyver* szavunknak ugyanis e fenti legtágabb jelentésén kívül még legalább két, világosan kitapintható s z ű k e b b jelentésváltozata volt a nyelvtörténet folyamán. Minderről régi szótáraink – s így a NySz. – valamint CzF. és az EtSz. jobban számot adnak.

A TESz.-adta meghatározás tulajdonképpen a szó gyűjtőnévként való használatának felel meg. Ebben az értelemben a *fegyver* 'minden támadásra és önvédelemre alkalmas h a r c i e s z k ö z'. Ez a jelentés nem szorul különösebb bizonyításra: általános volt a régiségben, ugyanígy él ma is. Néhány korai példa: "Nem panczelual ewltewꝛtetuen auagꝛ tewruel nem ꝛuet [azaz: íjat, nyilat] vꝛseluen auagꝛ hadꝛ fegꝛuereket" (Jókk. 147); "ꝛ egmeden feꝛfiv ꝛ fꝛgudꝛet veuē ꝛ kimenēꝛ nagtapoꝛaꝛfal" (BK. 41; vö. "acceptitque unusquisque vir arma sua"); "Ha ke attol ēꝛꝛfb ipuend / ꝛ meꝛꝛꝛꝛēndi eluēꝛi mēd o fēꝛuēꝛit" (MK. 68vb; vö. "universa arma eius auferet"). Mint látjuk, idézeteinkben a *fegyver* a szintén gyűjtőnévi értékű lat. *arma* megfelelője. – Heltal így ír Szapolyai I. foglyul eséséről: "mikoron őtet minden fegꝛuertől meꝛ foꝛtottác vólna,

két ōrűzét hadianac melete" (Chron. 160v); a Hunyadiék által meglepett törökök "fútanac allà űfel, és kereűic vala louokat és *feguereket*" (i.m. 94r). – Tinódi így inti a végbeli vitézeket:

Bay vijadalba mikoron ti mentőc
Soc *fegyuere* ne legyőn ti remenűegtőc
Chyac az egy Iűtenhőz remenkődgyetőc. (Cron. qlv.)

Régi szótárainkban (Cal., MA., PP.), amint a régi bibliafordításokban is, a lat. *arma* értelmezi ezt a jelentést (vő. NySz.)

A szónak most tárgyalt jelentéséhez egy sajátos átvitt értelmű (metaforikus) alkalmazás is kapcsolódik: a *fegyver* jelölhet erkölcsi, szellemi értelemben vett támadó-, ill. védőeszközt, mint ebben a Tinódi-idézetben:

[az Isten]
Elueue haidukrol irgalmas űőmeijt

Realoc űallita haragos *fegyuerijt* (Cron. H2v.)

Ez az értelme az ilyenféle szólásokban is: "Az írók *fegyvere* a toll; A gyermeknek *fegyvere* a sírás; Az ész *fegyverével* győzni le valakit." (Vő. CzF.) – Egy idézet Pázmánytól: "Az ördöggel-való hadban erőtlen, és haszontalan minden emberi tsinálmányok *fegyvere*" (Préd. 405. NySz.); egy szilaj török pedig úgy vív és sebez "Mint egy vad kan ő *előűs fegyureuel*" (Tin: Cron. Z3v).

Ez a metaforikus szóhasználat azonban nem tekinthető önálló jelentésváltozatnak, inkább a szó tudatos vagy spontán stilisztikai eszközként való használatáról van szó.

3. Világosan elkülönül azonban az előzőtől a *fegyver* 's z ú r ó-, v á g ó e s z k ö z'-ként való alkalmazása, aminek révén az a régi nyelvben a *szablya*, a *kard*, ill. a *tőr* szinonimájaként tűnik elő. Ezt ismét nem szükséges hosszasan bizonyítani; Tinódi pl. így idéz elénk egy heves ostromot:

Doboc trombitac igen harfagnac
Ketfelől puskac igen ropognac
Fenős *fegyuere* villagnac chattagnac. (Cron. Y2r.)

A villogó-csattogó *fénős fegyver* nem lehet más, mint a

vitézek kardja, amint nem lehet más a *kivont fegyver* (l. i.m. G2r), a *mezítelen fegyver* (l. JordK. 294), az *oldalra felkötött fegyver* (Heltai) sem. Ezt a jelentést példázza a NySz. egyik-másik idézete is: 1627: "*Fegyvereket* írnc Mária kőrül, kiknc éles hegyic vannac fordéttatván Mária szive aránt" (Zvon: Post. I, 175); 1699: "*A fegyvert* meg pallerozzák s ól-alokra ugy kötik" (Felv: Dics. 13).

Érdekes stílustörténeti összevetésre adnak alkalmat a különféle 16. századi szövegekben előforduló állandó kifejezések. A budai basák magyar nyelvű leveleikben gyakran hivatkoznak – afféle ultima ratioként – arra, hogy "az hatalmas czaszar *fegyueruel veotte megh* az orszagott" (BudBLEv. 272; vö. 80, 99, 208); így jelzik az uralmuk alatt eltelt időt is: "miolta asz hatalmas czaszar *fegiuereuel* ez orszagoth *megh votte*" (i.m. 35; vö. 174). – Gyanítjuk, hogy itt is 'szűrő-, vágóeszköz' értelmében szerepel a *fegyver*, megerősíti azonban ezt egy másik, tartalmilag a fentivel egyező idézet: "mely dolog [ti. egy sikeres magyar portya], meg mjuta az htls czaszar, ez feöldet *szablyayauul megh uette* nem teörtent uala" (i.m. 486). – A kifejezés igen elterjedt lehetett a 16. században, SzikszF.-nál (1590) is ez áll a lat. *provincia* mellett: "*Fequerre vet tartomany*" (230).

Hasonló eredményre vezet a *tűzzel-vassal* szókapcsolat korabeli variánsainak vizsgálata is: "W általok eseöt az veszeödeleöm, es egetes mert *tűzzel vassal* fenyeögettek Wket [a falu népét], az keues adoiert" (BudBLEv. 231); ugyanígy Heltainál: Médiát az alánusok "mind által *őaguldottác*, és *tűzzel, vassal* mindeneket el veßtöttéc" (Chron. 8v); Debreceeni S. János énekében (1598): "*Tűzel es vassal* (...) El pusztéttatek" (RMKT. 17. sz. I, 62). – A *vas* itt a fogalmi érintkezés révén 'kard'-ot jelent, bizonyítják az egyéb változatok: pl. "ostromlassal, *tűzsell es kardall* rea menthek [ti. a falukra]" (BudBLEv. 444). – Előkerül azonban a *vas* ill. *kard* helyén a *fegyver* is: "*twzel es fegwerrel* bwntetny" az árulókat (i.m. 11); "kit *tűzzel* kit *fegiuerrel* emezte megh" (i.m. 116). Heltai Chronicájában ugyancsak sűrűn előfordul: "MAjod

napon à Törökéc mind be báguldác az viz meléket, és tűzzel és fegyuerrel mind el puštítác à földet" (154r); Heltai forrásában, Bonfini latin krónikájában ez felel meg a fenti résznek: "*igni ferroque vastatur*" (Rerum Ung. dec. 1936-i kiad. IV. vol. 95).

Ugyanilyen megfeleléseket tapasztalunk a korai bibliafordításokban is: a MK. pl. *tör*-rel vagy *kés*-sel fordítja a lat. *gladius*-t (l. 51va; 81vb), a JordK. ugyanott következetesen *fegyver*-t ír (l. 507; 609).

Végül a 'kard' jelentésről tanúskodnak a 16. századi szótárak, megerősítve azt is, hogy ez esetben már önálló (világosan elkülönülő) jelentésváltozattal kell számolnunk; Murm.: "*Gladius: Fegyuer*" (29); Cal.: "*gladius: Kard, szablya, tör, fegyuer*" (136) és "*ensis: Szablyator [olv. tör], fegyver*" valamint "*ensifer: Fegyuer, kard hordozó*" (105), "*mucro: Az fegiuernek az hegies ele*" (205). – Ez a *fegyver* értelme az olyan régi keletű szólásokban is, mint a *fegyvert fog v. ragad, fegyverre kel, fegyverre hány* (l. NySz.).

Nem szaporítom tovább az adatokat, noha bőven lehetne idézni 17. századi forrásainkból (Zrínyitől, Hallertől stb.) is; egy régi közmondás kívánczik még ide: "*Egygyik fegyver tartóztatja a masikat hüvelyében*" (Klsv: Agad. NySz.).

Ami a két jelentés viszonyát illeti, a 'szűrő-, vágóeszköz; kard' jelentés nyilvánvalóan a gyűjtőnév értékű *fegyver* specializálódása útján fejlődött ki (a két dolog mint fő- és alfogalom érintkezik egymással). Tudjuk ugyanis, hogy a kard évszázadokon keresztül a legfontosabb fegyver, a személyi főfegyver szerepét töltötte be a hadseregben, s amikor helyét átadta a korszerűbb lőfegyvereknek, a puskának, a *fegyver* megnevezés is erre az új személyi fegyverre specializálódott. CzF.-nál még együtt találjuk e kétféle alkalmazást: *fegyver* 2/ "A huszároknál: *kard*"; "A bakancsosoknál: *puska*" (II, 635; mellette a fegyverrel való bánás szakkifejezései). A szónak ilyen szűkebb értelmű használata egyébként ma is él a katonai szaknyelvben: a *fegyver* itt a géppisztoly (a mai személyi lőfegyver) megkülönböztető neve.

4. A régi nyelvi adatokból végül a szónak egy harmadik jelentése is kirajzolódik: 'a fegyverzet egésze, a régi h a r c i ö l t ö z e t / p á n c é l ö l t ö z e t'. Erre korábban már TAKÁTS SÁNDOR is felhívta a figyelmet (Armiger= Fegyveres; MNy. IX, 178-80; Ödöngő Abel néven; az EtSz. hivatkozik rá, a TESz. irodalomjegyzékéből azonban hiányzik!), egyértelműen ezt bizonyítják 16-17. századi forrásaim, amellet a szó származékaiban (pl. *fegyveres*; l. alább) valamint az összetételekben sokkal korábbról is adatható ez a jelentés.

Tinódi Károly császárról írt énekében olvassuk:

Az io chyašar vala šep *fegyuerében*

Vitez modra forgodic ő igyeben

Herczeg Maximilian ot az igyben

Vitez modra forgodic *fegyuerében* (Cron. b3r.)

A korabeli ábrázolások ismeretében aligha lehet kétséges, hogy a fejedelmek díszes páncélöltözetét, fegyverzetét örökítte meg itt a krónikás. – Heltal is igen gyakran ebben az értelemben használja a *fegyver*-t; a Hunyadi János és hű szolgálja közti páncélcserét pl. így írja le: Afət [ti. Kemény Simont] *őltetstete fegyuerébe*, és alláia ada az ő louát, és afət állatà közébbe à záfaló allà" (Chron. 85v); a viadalban ezután "kőrnýül fogác à Kemény Simont, ki az hunyadi Iános louán, és az ő *fegyuerébē* vala", eközben a fővezér "allà šfel fut más *fegyuerben* és louon" (i.h.).

Mint látjuk, akár a *páncélba*, a *fegyverbe* is *öltözni* kellett, a szó tehát itt a középkori (ill. ókori) páncélos védőöltözet egészének, a mai értelemben vett *fegyverzet*-nek a neve. Tanulságos ezzel kapcsolatban összevetni Dávid és Góliát bibliai történetének egy részletét, a különböző fordításokban ill. átdolgozásokban. Tinódinál:

Fel *őltözec* [ti. Dávid] Saul királ *fegyuerébe*

Abban nem bizec lőn le vetkőzesbe. (Cron. qlv.)

Fekete Imre históriájában (1546) ezt olvassuk: "Iollehet az Saul őnnőn *fegyuerébe* az Davidot akoron *őltőstete*, kokašsa Daidnac *fegyuer višelešre* es benne vinia az előt šoha nem volt" (Hoffgreffén. b3r). – Mindkét idézet forrása a Biblia

(1. Sám. 17: 38-9); ott pedig a különféle fordításokban szintén harci öltözékről van szó: Káldi: "Es fel-öltözteté Saul Davidot, az ő ruháiba, és réz sifakot ton a' fejére, és panczélba öltözteté őtet. Dávid azért amannak kargyát reá övedzvéen ruháján felyül, kezdé próbálni ha *fegyverben* járhatna-é" (Bibl. 1626; 244); Károli: "*Felöltözteté* azért Saul Dávidot az ő *fegyverébe* (...) Reá övedzé pedig *fegyverét* [=kardját!] Dávid az ő ruháján felül, és próbálja vala, ha előmehetne abban" (Bibl. 1867-i kiad.; 300). A modern fordítások már nem használják a *fegyver* szót, helyette *harci ruhá-t* (1. Károli átdolg. kiad. 1969; 275), ill. *harci öltözék-et* (1. Új m. bibl. 1976; 293) írnak. Ezt az értelmezést a Vulgata szövege is megerősíti: "induit Saul David *vestimentis suis*" és "coepit tentare si *armatus* posset incedere" (1714-i kiad; 197).

Szintén a 'páncélöltözet' jelentésről és a *fegyver* egy újabb metaforikus használatáról tanuskodik a VitkK. egy részlete: "*Öltöztessetek* magatokat hűtnek *feg'uerébe*" (70. NySz.). Maga a motívum szintén a Bibliából, Pál apostol leveléből származik (1. Tessz. 5:8); vö. Káldi: "Mi pedig, kik a' napé vagyunk, józanok legyünk, *fel-öltözzéen* a' hitnek és szeretetnek *panczélllydába*" (i.m. 477); Károli: "... a' hitnek és szeretetnek *mejjvasába*" (i.m. 233); a Vulgatában: "*lorica fidei*". – Ide illik még egy másik bibliai részlet, melyet Káldi így fordít: "*Ötözzetek-fel* az Isten *fegyverébe*" (i.m. 466; vö. Vulgata: "*armaturam Dei*").

Heltainál többször előkerül a *merő fegyver* kifejezés is, pl. "Es Mátyás Király wyonnan meg ailandékoza László Királyt, egy szép *merő fegyuerrel*, kinec szép gyöngyes sifakia vala" (Chron. 170r); Mátyás temetésekor ugyancsak "tizen két vitez, *merő fegyuerben* méne" a koporsó előtt (i.m. 176r). SzikszF. szójegyzékében is ez áll a *cataphractus* mellett: "*Merő feq'uerbē öltözzöt* vitez" (73). – A szószerkezet világosan a középkorban divatos páncélöltözékre vonatkozik (melynek egy-egy finomművű, díszes példánya valóban fejedelmi ajándéknak számíthatott); a *merő* fokozó értelmű jelzőként bizonyára az öltözék teljességére utal.

Ha a *fegyver* a teljes harci öltözék neve, egyszeriben az is érthetővé válik, miért nevezték *fegyver-derék*-nak a mellvértet, azaz a páncélzat középső – mellkast és hátat védő – részét. Régi szótárainkban a *fegyver-derék* a lat. *lorica* ill. *thorax* fordításaként, a *mell-vas*, *vas-mell*, *vas-derék* és az akkor inkább sodronyvértet jelölő *páncél* megnevezésekkel váltakozva fordul elő (l. SzikszF., Ver., MA., PP.).

Az összetételre 1490-ből van először adatunk: "*Feghwer-drek* [így] ad homines" (Oklsz. 221), s véleményem szerint ugyan csak a vértzetnek erre a középső részére vonatkozik a *fél-fegyver* kifejezés, mellyel egy 1458-i és egy 1462-i oklevélben találkozunk: "Arma Media wlgo *feelfegwer* cum haathwillya [=hátsó része, fele?] finews" (Oklsz. 233).

A *fegyver* mint páncélöltözet tehát már a 15. században is kimutatható ezekben az összetételekben, s mindaddig általános a használata, amíg a páncél viselése végleg el nem tűnik. – Zrínyi még arra inti katonáit, hogy ne csak könnyű *páncélváll*-at, hanem *fegyverdere*k-at viseljenek a csatában (l. Hadtud. munkái Bp. 1957; 215-6; 401). Haller János ókori témájú históriáiban szintén előkerül a 'páncél' jelentésű *fegyver* és a *fegyver-derék*: "Te azért talpig öltözzél *fegyverbe*, a' *fegyver derekadat*, és minden *fegyveredet* vaftagon kend-meg fagyantával; és szurokkal, illyen főrmán hartzoly ember módon az oroszzlánnyal" (HHist. 1767-i kiad; II, 105).

A páncél viselésének kezdete a hadtudomány tanúsága szerint igen régi időkre nyúlik vissza. Már a magyarok ősei is viseltek lemezekkel erősített bőrpáncélt, ezt azután a nehéz vasvértzet váltotta fel a feudális állam megalakulását követően, amikor sok egyéb dolog mellett a nyugat-európai, lovagi harcmodort is átvették őseink. Letűnése pedig, mely a lőfegyverek elterjedésével függ össze, a 16. és 17. századra tehető (vö. ERDÉLYI GY.: A magyarok hadművészete; Bp. 1933).

5. Végezetül, a *fegyver* 'páncélöltözet' jelentéséből vezethető le egy fontos származék, a *fegyveres* is. Ez a régi nyelvben nem egyszerűen 'armatus; bewaffnet' (mint ma), hanem

katonai fegyvernemi szakszó: 'nehéz fegyverzetű, páncélos' és fn.-ként 'páncélos lovas' jelentéssel. TAKÁTS SÁNDOR mutat- ta ki igen meggyőzően (i.h.), hogy a R. *fegyveres* a köz. lat. *armiger* pontos megfelelője, s hogy ez utóbbi nem klasszikus 'fegyverhordozó, apród', hanem 'nehéz fegyverzetű lovas, kirá- lyi testőr' értelemben használatos a királyi kancellária ok- leveleiben.

A *fegyveres* tehát a gyalogság és a könnyű lovasság mel- letti harmadik (a középkorra legjellemzőbb) fegyvernem megkü- lönböztető neve¹. Néhány bizonyító erejű idézet gyűjtött anya- gomból:

Elől iarot ōt ſaz huſart bochatanac

Azutan az *louag fegyuerōſōc* valanac.

- írja Tinódi a várból kikelt hadakról (Cron. M3r); "Vgyan azon napon iōue oda à Szapolyai Iſtuán is ſép néppel, három ſáz *fegyuerſſel*, két ſáz *Hubarral* [azaz: könnyű lovassal], es ezer *gyaloggal*" (Heltai: Chron. 192r); a királyt "ſép fé- nyes *fegyuerſſec* közet" viszik a városba (186v); a kunok nem árthatnak a magyaroknak, mert ezek "mayd mind *fegyuerſſec* valánac" (39r). Hunyadi János ekképp rendeli csatára seregét: "A két ſárnyára allata az *Huſárokat*, Kezēbben kedig az *gyalog fegyuerſſeket*, és à tōb *gyalogokat*. Azzoc meget allo ſeregben állatata à *louag fegyuerſſeket*, à ſámberiaſſokat es à kopiáſſo- kat, Hogy azoc óltalmul lōnnēnec á két ſárnyoknac, és à kō- zepſō roppont *gyalog ſeregne*." (84r). Bonfini krónikájában rendszerint a *cataphractus* ill. a *gravis armaturae* felel meg a *fegyveres*-nek. - Nyomát találjuk e jelentésnek szótáraink- ban is: Cal., MA., PP. szintén e szóval fordítják a *cataphrac- tus*-t. Külön figyelmet érdemel, hogy milyen kifejezések kerül- nek egymás mellé MA.-nál: *Fegyverōs*, *Takargatott*, *Otalomml*

---

¹ Figyelemre méltó, hogy katonai műszóként a szomszédos nyel- vekbe - pl. a horvátba és a szlovákba - is átkerült a *fegy- veres* (vö. HADROVICS: Melich-Eml. 112; HAUPTOVÁ: MNy. LVI, 174).

erősítetett"; a *cataphractarius* pedig: "Egy fegyverben öltözött" (165).

A *fegyveres* származékra egyébként már a 13. század elejétől vannak adataink (vö. OklSz., TESz.), s ha eme oklevélbeli személynevek a köznévi 'páncélos vitéz' jelentéséből keletkeztek, ez újabb bizonyítékot szolgáltat a *fegyver* = 'harci öltözet' igen korai meglétére.

Az elmondottak alapján könnyűszerrel megfejthető az OklSz. egyik kérdőjellel ellátott adata, amelyet a *fegyveres* címszó alatt (222), külön pontban közölnek a szerkesztők: "2/[?]. 1533: Vna supycza *fegveres* de scarlato (OL. Nád. 45)." Ezt én a következőképpen értelmezem: 'egy skarlát(ból való) subica (köntösféle), amit *fegyveresek*, azaz *páncélos lovasok* használnak'. A bizonyítékot maga az OklSz., illetőleg a Nádasy-iratgyűjtemény szolgáltatja; ott ugyanis – forrásjelzete után ítélve közvetlenül az előző mellett – szerepel egy hasonló tartalmú bejegyzés: "1533: *Supycza huzar* de scarlato (OL. Nád. 45)." Ezt az adatot külön alcímszóban közli az OklSz. (*huszdr-subica*; 399), s hozzá értelmezést is ad: "tunica husaronica; husarenoberkleid". A hátravetett *fegyveres* ill. *huszdr* megjelölés tehát éppúgy a fegyvernek szerinti megkülönböztetésről árulkodik, mint Heltaitól vett korábbi idézeteink. – Nyilvánvalóan ez a *fegyveres* jelző értelme a következő, ugyanonnan és ugyanabból az évből származó bejegyzésben is: "Vnus *fegveres dakos* deauratus" (OL. Nád. 49. OklSz. 222; önálló alcímszóként).

Legvégül még egy megjegyzést teszek a *fegyvernek* köznévi kapcsolatban. A fentebb már idézett 1266-i oklevélben a lat. *armiger*-t értelmezi a m. *fegyvernek*; ha azonban ez az *armiger* a középkori kancelláriai szóhasználatnak megfelelően nem csatlózt, hanem páncélos lovast, királyi testőrt jelent, akkor a *fegyvernek* nem más mint *fegyveres*, azaz: 'páncélos lovas'. Ilyen módon talán a *Fegyvernek* helynévben is (melyet a FMSz. a 'fegyverhordozó'-ból eredeztet) a királyi nehézlovas testőrség művelődés- és helytörténeti nyomait kellene keresnünk. Véleményemet megerősíti BÁRCZI GÉZA, aki a nyelvújításról szólva ezt írta: "Fegyvernek község neve valóban a ré-

gi *fegyvernek* közszóból származik, ez azonban nem 'csatlózt' mint ma, vagy 'fegyvercsiszár'-t, mint a nyelvújítás idején egy darabig, hanem 'páncélos lovas'-t jelent" (Szók.² 41; vö. SzófSz. is). – Mindezek alapján a *fegyvernek*-et a *fegyver* = 'harci öltözet' egy újabb, korai származékának tekinthetjük.

6. Felmerül ezek után a kérdés: milyen összefüggés van a fenti 'harci öltözék' és az elsőként vizsgált '(általában vett) harci eszköz' jelentés között. Ez a viszony minden bizonnyal a rész és egész (egy eszköz és a hasonló eszközök együttese) fogalmi-szemantikai érintkezésén alapul, melynek révén névátvitel ment végbe. Azt azonban, hogy milyen volt a jelentésfejlődés iránya, hogy melyik volt az eredeti jelentés, egyelőre nem érzem eldönthetőnek, annál is inkább, mivel ez a legszorosabban összefügg a származtatás kérdésével. Elképzelhetőnek tartom, hogy a – közvetetten igen régről adatolható, archaikusabbnak tűnő – 'harci öltözék' jelentés volt az eredetibb, ez esetben a szó alapjelentésében a betakarás-oltalmazás mozzanatát kellene keresnünk. Mindez azonban még további kutatásokat, alapos mérlegeléseket igényel.

ZUR BEDEUTUNGSGESCHICHTE DES WORTES *FEGYVER*

'GEWEHR, WAFFE'

von

JÓZSEF BRATINKA

Der Autor liefert mit seiner bedeutungsgeschichtlichen Analyse einen Beitrag zur bis heute ungeklärten Etymologie des Wortes *fegyver*. Er weist nach, dass dieses Wort neben seiner noch heute gebräuchlichen allgemeinen Bedeutung 'Gewehr, Waffe' in der altungarischen Sprache noch zwei weitere,

sich absondernde Bedeutungsvarianten innehatte: 1/ 'Degen, Schwert, Stosswaffe' - als Bedeutungsverengung; 2/ 'Kampfanzug, Harnisch'. Letzteres wird durch das Vorhandensein der Ausdrücke *fegyvernek*, *fegyveres* untermauert und da diese Ausdrücke die ältesten Angaben über das Wort darstellen, ist mit der sehr frühen Existenz der obigen Bedeutung zu rechnen. Dies wirft schliesslich die Frage der ursprünglichen Bedeutung von *fegyver* auf, was wiederum ein neuer wichtiger Gesichtspunkt bei der Etymologie des Wortes sein kann.